

גימיק שיווקי שהשתבש: כך "הושחרו" יהודי אתיופיה

מחקר היסטורי חדש מגלה כי עד המאה ה-20 יהודי אתיופיה לא נתפסו כ"שחורים". לשינוי, ששיאו בהזדהותם הנוכחית עם המחאה האפרו-אמריקאית, אחראי ניסיון "לשווק" אותם ליהודי ארה"ב כדי לגייס כספים

עופר אדרת 28.12.2020 11:54

ב-1777 פרסם מיסיונר גרמני ספר על מסעותיו בעולם, ובו תיאר "יהודים שחורים" שחיים בלואנגו, ממלכה אפריקאית שהתקיימה בקונגו של ימינו. הם נבדלו משאר תושבי המקום, לדבריו, בכך שלא דיברו בשבתות וקברו את מתיהם בבית עלמין משלהם. גם מהודו התקבלו דיווחים על יהודים שחורים כבר לפני מאות שנים. "יהודים אשר עור פניהם שחור כתואר הכושים באפריקה", דיווח "הצפירה" ב-1878 על הקהילה במלבר שבדרום הודו.

ומה באשר ליהודי אתיופיה? כאן התמונה מורכבת יותר. "רבים מיוצאי אתיופיה בישראל תופסים עצמם כ'שחורים' ואף נתפסים כך", אומר חוקר התרבות ד"ר רן הכהן מהחוג לספרות באוניברסיטת תל אביב. מי שעקב אחר המחאות של קהילת יוצאי אתיופיה בישראל בשנים האחרונות התקשה לפספס את השימוש במונחים ובסמלים מהמחאה השחורה בארה"ב.

ואולם, במחקר היסטורי חדש, תחת הכותרת "השחרתם של יהודי אתיופיה", חושף הכהן כי לאחר "גילוי" הקהילה בסוף המאה ה-18 חברה כלל לא הזדהו וזוהו כשחורים וכמעט ולא הוצגו ככאלה בספרות מחקרית ובעיתונות. להפך. ב-1868, לדוגמה, כתב העיתון "המגיד" כי יהודי אתיופיה אינם "שחורים כשחרות שבטי הניגרים באפריקה". בתחילת המאה ה-20 כתב עיתון יהודי-אמריקאי, שהציג את תמונותיהם של בני הקהילה, כי "פניהם אינן דומות לאלה של שחורים".

אז איך ומתי הפכו יהודי אתיופיה לשחורים? כשהכהן צלל למעמקי הארכיון, הוא גילה ממצא מפתיע. התברר כי מי שאחראי ל"השחרתם" הוא המזרחן היהודי-פולני יעקב פייטלוביץ', שנכנס לספריה היסטוריה כיהודי ש"גילה מחדש" את יהודי אתיופיה לעולם היהודי בסוף המאה ה-19 ופעל למענם. הכהן מצא כי מסיבות פוליטיות, כלכליות ושיווקיות, פייטלוביץ' בחר להציגם כשחורים. בהמשך התחרט, אך השד כבר יצא מהבקבוק.

ב-1911, בביקורו הראשון בארה"ב, נשא פייטלוביץ' הרצאה בפני יהודים אמריקאים, כחלק מפועלו לאיסוף כספים לקהילה, תחת הכותרת "היהודים השחורים של חבש". ארבע שנים לאחר מכן כתב כי צבע עורם התכהה בשל "מגעים בלתי נמנעים עם הילידים". לצד זאת, הציע גם הסבר אחר: "השפעת האקלים, החום של השמש האתיופית השורפת". ביהודי אתיופיה ראה פייטלוביץ' "נפש יהודית בתוך

גוף שחור", כהגדרתו.

מנגד, כשפייטלוביץ' פנה לקהל אחר, דובר צרפתית, גרמנית ואיטלקית, צבעם של יהודי אתיופיה כמעט לא העסיק אותו. אפילו בספרו על יהודי אתיופיה אין מילה על צבע עורם או מראם החיצוני. יתרה מכך, במאמר אקדמי אחר הוא נדרש לצבע ה"שחור בהיר", של יהודי אתיופיה פעם אחת בלבד - וזאת דווקא כדי לבדל אותם מהאפריקאים השחורים.

מדוע, אם כך, היה לפייטלוביץ' כה חשוב להדגיש דווקא בפני היהודים-האמריקאים את "שחורתם" של יהודי אתיופיה? "אלה היו כללי המשחק", אומר הכהן, ומזכיר כי בארה"ב צבע העור היה לנושא מדובר ואף הופיע כסעיף רשמי בשאלוני ההגירה. "בארה"ב, בפני הקהל הרחב, גם היהודי, בחירת הצבע היתה מחויבת המציאות", אומר הכהן.

אבל היתה סיבה נוספת לתיוגם דווקא כשחורים. הכהן מציין כי בכך הם זכו ל"ייחוד" שבידל אותם מקהילות יהודיות נזקקות אחרות ברחבי העולם, שהתחרו ביניהן על נדיבות לבם של יהודי ארה"ב. "מיתוגם של יהודי אתיופיה כשחורים הוא שהעניק להם ייחודיות, משמע - פרסום ותרומות", מוסיף הכהן, ומסכם כי מדובר בעצם ב"גימיק פרסומי" כשאת תפקיד ה"קופירייטר" מילא פייטלוביץ'.

הפיכת יהודי אתיופיה ל"יהודים השחורים" התפשטה בארה"ב "כאש בשדה קוצים", כדברי הכהן. בתוך עשור או שניים "הפכו יהודי אתיופיה מנטולי צבע ליהודים השחורים בה"א הידיעה". ואולם, ב"השחרתם" היתה טמונה גם סכנה. ראשית, הדגשתה עלולה היתה להגביר את הספקות שהיו קיימים ממילא, באשר ליהדותם. שנית, בארה"ב, שבה העיסוק בצבע היה כרוך גם בעיסוק ב"גזע", מדובר היה בחומר נפץ. "פייטלוביץ' ראה בהם צאצאי יהודים, ובוודאי לא חשב וכתב שהם בני 'גזע שחור'. במאמריו דיבר אך ורק על צבע עורם", מדגיש הכהן. ואולם באוזניים אמריקאיות הדברים נשמעו אחרת, שהרי לא ניתן להיות שחור בצבע העור, אך "לבן" (קרי יהודי), בגזע.

גם הסכנה האנטישמית שיחקה תפקיד. אם יהודי ארה"ב יזוהו כקרובים ליהודי אתיופיה ה"שחורים", הם עלולים להיות מקוטלגים כ"לא-לבנים", ובכך לספק לאנטישמים ולגזענים עוד חומר תבערה. "עד עתה יכלו האנטישמים לומר עלינו המון דברים מרושעים, אך נאלצו להתייחס אלינו כאל לבנים", נכתב ב-1921 בעיתון יהודי בשיקגו. "האנטישמים יתחילו לטעון שאנחנו גזע נְגְרוֹאִידי והמדענים-כביכול האנטישמים רק יתעודדו ללכת הלאה ולהפיץ את הרעיון שהיהודים אינם לבנים".

ואכן, עם הזמן הניסיון של פייטלוביץ' "להשחיר" את יהודי אתיופיה בעיני האמריקאים השיג תוצאה הפוכה. ה"שחורות", לדברי הכהן, הפכה "מייחודיות אקזוטית - לסכנה קיומית". בשלב מסוים ניסה פייטלוביץ' לבצע פניית פרסה. מאמר מוזמן, שפרסם אחד ממקורביו בעיתונות היהודית האמריקאית ב-1929, שלל במפגיע את הצגתם של יהודי אתיופיה כשחורים, וכתב כי מדובר ב"טעות" שהוגדרה "הרסנית ומזיקה".

במאמר נכתב כי יהודי אתיופיה "באופן נחרץ אינם שחורים ובאופן נחרץ ביותר הם יהודים". כדי לוודא שאיש לא יחשוד בטעות כי הם בשר מבשרה של אתיופיה יותר משל העם היהודי, נכתב שם כי יש להם "תכונות יהודיות" - "לכידות, אחדות, חריצות, צמא לידע" - והם אף הוצגו כמוסריים, נקיים,

בריאם וחרוצים יותר מבני ארצם.

בארכיון של פייטלוביץ' איתר הכהן את כתב היד המקורי של המאמר, ובתוכו מצא קטעים שהושמטו מהגרסה הסופית, אשר מאשימים את יהודי ארה"ב בגזענות. "ד"ר פייטלוביץ' מביע חשש שמשום שהאנשים שלו כהי עור וקראו להם בטעות 'היהודים השחורים' - יהודי ארה"ב אינם מביעים בהם עניין רב יותר", נכתב שם. "האם יסרבו להושיט עזרה לבני ישראל בבומביי ובקראצ'י שבהודו הבריטית, או לתימנים שבקרב? והאם למישהו יש הזיות שהאנשים האלה בלונדינים? ... האם סבור מישהו ששלמה המלך עצמו היה נורדי כחול-עיניים בעל זקן צהבהב?"

"השחרתם" של יהודי אתיפיה היתה גם תוצאה מפתיעה. בקרב האפרו-אמריקאים היו מי ש"הפכו את יהודי אתיפיה לאחיהם האבודים", כדברי הכהן. לדבריו, הם ראו את עצמם ואת יהודי אתיפיה כשחורים הנמצאים בגלות ממולדתם וכעת, תחת זהות חדשה - אמריקאית-שחורה-יהודית - חלקם אפילו התגיירו.

חלפו עוד כמה עשורים עד שיהודי אתיפיה החלו להגיע בהמוניהם לישראל, בשנות ה-80 של המאה שעברה. תחילה, התקשורת המקומית לא התייחסה כלל לצבע עורם, או שדחקה אותו לשולי הדיווחים עליהם. גם העולים עצמם לא הביאו עמם את ה"שחורות", כפי שמעיד הכהן.

ואולם כיום, מקץ ארבעה עשורים, "רבים מאוד מיוצאי אתיפיה רואים את עצמם כחלק מעולם שחור גלובלי, עוקבים בדריכות אחרי הקהילה האפרו-אמריקאית, מתעניינים בתולדותיה וחשים הזדהות איתה ועם תרבותה", כדברי הכהן. גם ישראלים שאינם ממוצא אתיפי תופסים לעתים קרובות את יוצאי אתיפיה כשחורים, "אם כתיוג נייטרלי ואם בהתנשאות", כדבריו.

אפרת ירדאי, יו"ר אגודת יהודי אתיפיה, מסכימה עם השורה התחתונה של הכהן. "אנחנו לא שחורים, אנחנו אתיפים", היא אומרת. לדבריה, את ההזדהות של הקהילה האתיופית בארץ עם הקהילה השחורה בארה"ב צריך לתלות ב"גלובליזציה, שמשפיעה על כולם". במסגרת זו, לדבריה, מוזיקה שחורה הפכה למיינסטרים גם בקרב "לבנים" בישראל, שיכולים להעריך את הזמרים השחורים גם בלי להיות כאלה בעצמם.

ואולם, כשיוצאי אתיפיה רוקדים לצלילי מוזיקה שחורה, נוסף לכך ממד אחר. "מיעוטים בכל העולם מזדהים עם הסכסוך השחור-לבן בארה"ב, שהוא ה-DNA של החברה האמריקאית", אומרת ירדאי. "הם רואים את זה בנטפליקס, הם קוראים את זה בספרים של סופרים אפרו-אמריקאים, וזה מגיע גם לישראל".

הכהן מדגיש ש"בני אדם אינם שחורים או לבנים מטבע ברייתם. יהודי אתיפיה לא נולדו שחורים. לכל היותר יש להם צבע עור כהה, שנתפס, באופן גס, כשחור", הוא אומר. לדבריו, "השחרתם היא תהליך היסטורי צעיר בהרבה מכפי שניתן היה לשער. תהליך, שהתחולל באתרים שונים, בשפות שונות ובאופנים שונים ולעתים אף משונים".

את המחקר המלא יפרסם הכהן במאמר שיראה אור בכתב העת "פעמים" - רבעון לחקר קהילות

ישראל במזרח. את עיקריו יציג השבוע בכנס מקוון של התאגיד הממלכתי: המרכז למורשת יהדות אתיופיה - שעוסק גם בחקר היסטורי של הקהילה. הכנס יתקיים בימים בהם נשלמת העלייה מאתיופיה, עם הגעתם של אחרוני 2,000 העולים משם.

"מדינת ישראל היא שאילצה את האתיופים לנקוט עמדה והיא שהפכה אותם לשחורים", מוסיפה ירדאי. זה קרה, לדבריה, לאורך עשרות שנים שבהן סירבה המדינה להכיר בהם כיהודים, הקשתה עליהם להתאזרח, הפלתה אותם לרעה ודחקה אותם לשכונות מצוקה. "הקונטקסט החברתי וההיסטורי שונה מזה של השחורים בארה"ב", היא מציינת, "אבל מנגנון הפליה וההדרה הוא אותו מנגנון".

מתעניינים בהיסטוריה? הצטרפו אל קבוצת "נקמת הארכיון" בפייסבוק